

Radicalisering onder jongeren

Kees van den Bos en Annemarie Loseman zijn verbonden aan de Universiteit Utrecht, en Bertjan Doosje aan de Universiteit van Amsterdam.

Inleiding

Dit artikel beschrijft een sociaal-psychologisch theoretisch model dat ook daadwerkelijk in de praktijk getoetst werd. Het rapport waarvan dit artikel een uittreksel van is, werd in 2009 gerapporteerd aan het Wetenschappelijk Onderzoek- en Documentatiecentrum (WODC) van het ministerie van Justitie en bestudeert waarom jongeren radicaliseren en sympathie krijgen voor terrorisme. In het bijzonder zijn we nagegaan hoe in Nederland levende jongeren van 13 tot 21 jaar denken over moslimradicalisme en over rechtsextreme ideeën. Voor het volledige rapport verwijzen wij de lezer met nadruk naar de website van het WODC: <http://wodc.nl/onderzoeksdatabase/jongeren-aan-het-woord-over-radicalisme-en-terrorisme.aspx?cp=44&cs=6802>.

In navolging van eerder onderzoek worden in ons onderzoek belangrijke demografische variabelen onderscheiden die een rol kunnen spelen bij het verwerven van sympathie voor de hier bestudeerde radicale gedachtegoeden. Dit betreffen onder meer opleiding, sekse, leeftijd, religieuze gezindheid, en etnische en culturele achtergrond. Echter, er bestaat geen objectief demografisch beeld van 'de' jongere die

radicaliseert. De factoren die leiden tot radicalisering zijn complex en veelvoudig, en er kunnen geen directe oorzakelijke verbanden tussen demografische kenmerken (objectief situationele kenmerken) en radicalisering worden gelegd. Dit betekent bijvoorbeeld dat wanneer aan bepaalde omgevingsvoorwaarden is voldaan, dit niet tot gevolg hoeft te hebben dat de jongere daadwerkelijk radicaliseert. Omgekeerd kunnen ogenschijnlijk gunstige situationele kenmerken er desalniettemin toe leiden dat een jongere wel radicaliseert.

Wij stellen daarom dat, wil goed begrepen worden waarom en wanneer jongeren radicaliseren of sympathie voor terroristisch geweld ontwikkelen, er zorgvuldig aandacht moet worden geschonken aan hoe de situatie wordt waargenomen door de jongeren in kwestie. Immers, het denken, doen en voelen van mensen wordt sterk beïnvloed door hun interpretatie van de situatie. In ons onderzoek worden dus niet alleen demografische kenmerken van jongeren beschreven, maar wordt ook getracht te begrijpen hoe jongeren belangrijke aspecten in de moderne samenleving ervaren. Hiertoe maken we gebruik van moderne inzichten uit de gedragswetenschappen, in het bijzonder de sociale psychologie (de wetenschappelijke

discipline die bestudeert wat mensen denken, doen, en voelen, en wat de invloed van andere personen op deze menselijke reacties is).

In het bijzonder stellen wij hier een conceptueel model voor dat ervan uitgaat dat waargenomen *onrechtvaardigheid* een cruciale rol speelt in het proces dat voor een jongere aanleiding kan zijn om naar aanleiding van een ongunstige situatie te radicaliseren. Heeft een jongere bijvoorbeeld het idee dat zijn groep op een onrechtmatige wijze wordt achtergesteld ten opzichte van andere groepen, en voelt de jongere zich op een oneerlijke manier bejegend in de samenleving, dan kan dit een belangrijke aanleiding zijn tot het krijgen van radicalere denkbeelden. Jongeren kunnen dan onder meer positiever oordelen over inhoudelijke aspecten van radicale gedachtegoeden, Nederlandse autoriteiten als minder legitiem ervaren, zich meer met hun groep afzetten tegen andere groepen in de samenleving ('wij-zij'-denken), zich superieur voelen ten opzichte van anderen, en zich minder betrokken voelen bij de Nederlandse maatschappij.

Wanneer deze gevoelens van onrechtvaardigheid optreden kan dit er gemakkelijk toe leiden dat mensen boos worden op de maatschappij, en deze negatieve emoties kunnen zich gemakkelijk vertalen in intenties tot en daadwerkelijk vertonen van gewelddadig en anderszins kwetsend gedrag. Dit is in het bijzonder het geval wanneer mensen sterk reageren op *onzekerheden* die ze tegenkomen in de

moderne samenleving, en ook wanneer zij het idee hebben dat de groep waar zij lid van zijn wordt *bedreigd* door andere groepen. Onrechtvaardigheid, onzekerheid en bedreigde groepen spelen dus een cruciale rol in het proces dat ertoe leidt dat jongeren kunnen gaan radicaliseren, zo wordt hier verondersteld.

Het model wordt visueel weergegeven in Figuur 1. Het conceptuele model is in een internetsurvey met veel respondenten getoetst (1341 Nederlandse jongeren van 13-21 jaar). De bevindingen uit deze groot-schalige internetsurvey zijn aangevuld met gegevens uit interviews met 24 radicale jongeren.

Uit de hier gepresenteerde onderzoeken kan korthedshalve geconcludeerd worden dat sympathie voor moslim- of rechts-radicaal gedachtegoed met name dan een grote kans van ontstaan heeft wanneer fundamentele aspecten omtrent de levenssituatie van de jongere en zijn groep door hem als onrechtvaardig wordt waargenomen. Samen met gevoeligheid voor onzekerheid en ervaren groepsbedreiging kan dit gemakkelijk leiden tot extern gerichte negatieve emoties zoals boosheid en intenties tot en daadwerkelijk verrichten van radicaal en gewelddadig gedrag.

Meer in het algemeen lijkt het gewenst om zorgvuldige aandacht te besteden aan hoe objectieve sociale situaties worden waargenomen en hoe demografische kenmerken door jongeren worden ervaren. Met deze sociaal-psychologische inzichten kunnen beleidsmakers en politici

beter begrijpen hoe jongeren en andere in Nederland wonende personen zich gedragen. Beleid gericht op het voorkomen van radicaal en gewelddadig gedrag (waaronder terroristisch geweld) kan met deze inzichten beter worden onderbouwd.

Theoretisch model

‘Sinds 2003 ziet de AIVD (...) een duidelijke trend waarbij zich naast radicalisering en rekrutering van bovenaf een sterke radicalisering van onderaf heeft doorgezet. Typerend is dat het gaat om een spontaan, interactief en grotendeels autonoom proces’¹ (p. 29). Deze vorm van radicalisering kan aldus de AIVD mede door *peer pressure* (groeps- en sociale druk zoals die heerst onder jongeren) in gang kan worden gezet. Op basis van deze en andere gegevens kan gesteld worden dat radicaliserend en terroristisch gedrag door sociaal-psychologische processen wordt gestuurd.

Niet alleen blijken (bijvoorbeeld islamitische) jongeren in Nederland steeds sterker ontvankelijk voor radicaal gedachtegoed en extremistische ideeën, ook zoeken zij dit zelf steeds meer actief op. Door deze ontwikkeling en de dreiging die uitgaat van radicalisme is een groot belang ontstaan om te begrijpen welke factoren leiden tot radicalisering van jongeren in Nederland. Eerder door ons uitgevoerd onderzoek naar hoe iemand een terrorist wordt en wanneer iemand gaat radicaliseren heeft tot de conclusie geleid dat pathologische oorzaken geen sterke rol lijken te spelen² (terroristen

lijken zelfs ‘verwarrend’ normaal³). Ook zijn individuele factoren als thuissituatie en opleidingsniveau geen sterk bepalende factoren^{4 5}.

In lijn hiermee constateerde de minister van Justitie in 2007 dat ‘de factoren die leiden tot radicalisering complex en veelvoudig zijn’.⁶ Volgens hem zijn verschillende situationele kenmerken aan te wijzen die mogelijk kunnen leiden tot radicalisering. Hij noemt hier als voorbeelden sociaal-economische problemen of een gebrek aan politieke betrokkenheid. Maar hij benadrukt dat hier geen oorzakelijke verbanden gelegd kunnen worden. Dat is inderdaad het beeld dat uit verschillende studies naar voren komt: er zijn externe factoren aan te wijzen die mogelijk een rol spelen in radicaliseringsprocessen, maar toch leiden deze factoren niet bij alle individuen tot een daadwerkelijke radicalisering.

Het is dus van belang dat inzichtelijk wordt gemaakt hoe situationele factoren inwerken op een individu. Dit betekent dat een sociaal-psychologische benadering moet worden gehanteerd om tot een beter beeld van radicaliseringsprocessen te komen. De sociale psychologie richt zich op de vraag hoe het individu zich voelt, wat het individu denkt en hoe het individu zich gedraagt. Willen we dat er uitspraken worden gedaan over hoe mensen zich gedragen (ook radicaal en terroristisch gedrag) en hoe dat zover heeft kunnen komen, dan is de sociale psychologie bij uitstek een wetenschappelijke discipline die hierover uitspraken kan doen.

Ons sociaal-psychologisch perspectief op radicalisering wordt samengevat in Figuur 1. In dit conceptuele model verwachten we dat de factoren ‘waargenomen onrechtvaardigheid’, ‘ervaren onzekerheid’ en ‘groepsdreiging’ een belangrijke bijdrage leveren aan het proces van radicalisering.

Radicalisering

In de literatuur worden gewoonlijk vier stadia van radicalisering onderscheiden. Jongeren die zich in het eerste stadium bevinden zijn vatbaar voor een radicaal gedachtegoed. In het tweede stadium bevinden zich de sympathisanten van een radicaal gedachtegoed. De meer actieve aanhangers van een radicaal gedachtegoed bevinden zich in het derde stadium. Het vierde stadium betreft het extreme eindpunt van het radicaliseringsproces waarin zich de jongeren bevinden die deel uitmaken van een extremistische of terroristische organisatie. Terrorisme wordt dus beschouwd als het extreme eindpunt van radicalisering. Het is lastig om absolute grenzen aan te geven van de vier stadia van radicalisering. Radicalisme en extremisme zijn volgens Buijs, Demant en Hamdy¹⁰ ‘geen gedachtesystemen die mensen plotseling omarmen, maar vormen het eindresultaat van een langdurig, gelaagd en veelvormig proces’ (p. 16). Overigens is een heel snel verlopend radicaliseringsproces ook mogelijk, al komt dit minder vaak voor. Moghaddam⁷ gebruikt de *staircase*-metafoer om het verloop van een radicaliseringsproces te beschrijven. Het is geen vloeiend

continuüm van gehele onbetrokkenheid met radicalisme tot het meest extreme eindpunt terrorisme. Er is eerder sprake van het beklimmen van een trap, waarbij elke hogere trede op deze trap leidt tot meer radicalisme. Op elke trede zullen individuen achterblijven, maar sommigen gaan de volgende trede op en zullen verder radicaliseren en het extreme eindpunt – terrorisme – aldus steeds dichterblijven.

In ons conceptuele model (zie Figuur 1) onderscheiden wij onder meer (1) sociaal-psychologische antecedenten van (2) attitudes die gerelateerd zijn aan radicalisme en terrorisme. Wij duiden de sociaal-psychologische antecedenten in ons model (met name waargenomen onrechtvaardigheid, ervaren onzekerheid en groepsdreiging) aan als de sturende dimensie in het radicaliseringsproces. De attitudes duiden wij aan als de ideologische dimensie van het proces. Eerdere rapporten bespreken gerelateerde dimensies: in het rapport van IMES over de radicalisering van Amsterdamse moslims⁸ wordt gesteld dat er twee centrale aangrijpingspunten zijn voor islamitische radicalisering. Eén daarvan is een orthodoxe geloofsinvulling (religieuze dimensie) en de tweede is het idee dat er onrechtvaardig wordt omgegaan met moslims en dat de islam bedreigd wordt (politieke dimensie). De IMES-onderzoekers stellen dat de combinatie van de politieke en religieuze dimensie bepalend is voor de ontvankelijkheid van de jongere voor radicalisering (het wil niet zeggen dat de jongere daadwerkelijk radicaliseert).

Buijs, Demant en Hamdy⁹ stellen dat er drie dimensies van radicalisering zijn te onderscheiden: de politieke dimensie, de religieuze / levensbeschouwelijke dimensie en de sociaal-culturele dimensie. Volgens hen kan het radicaliseringproces ‘in verschillende domeinen starten en trekt de ontwikkeling in het ene domein die in het andere domein vooruit’ (p. 16). Belangrijker is nog dat de politieke dimensie als kern van de radicalisering gezien kan worden: deze bepaalt de verwijdering van de gevestigde samenleving, aldus Buijs, Demant en Hamdy.

In lijn met de idee van Buijs¹⁰ dat iedere ideologie gebruikt kan worden als voertuig van extremisme en radicalisme, is onze benadering gericht op de factoren die radicalisering in de hand kunnen werken, waarbij het specifieke ideologische gedachtegoed geen bepalende rol hoeft te spelen. De mate waarin dit radicale gedachtegoed wordt aangehangen geeft een reflectie van het stadium van radicalisering, maar kan in zichzelf niet worden aangewezen als oorzaak van de radicalisering. Het radicale gedachtegoed dat volgens Buijs enkel als voertuig dient, betreft de religieuze dimensie zoals genoemd in het IMES-rapport¹¹ en door Buijs, Demant en Hamdy¹². Afhankelijk van de te bestuderen radicale groepen in het huidige onderzoek zal deze dimensie bestaan uit orthodoxe islamitische geloofsopvattingen en rechts-extremistische overtuigingen. We zullen deze dimensie in het huidige onderzoeksproject dan ook niet als de religieuze dimensie in engere zin centraal stellen, maar deze

dimensie breder opvatten en als de ideologische dimensie aanduiden. Hier zal later in dit artikel nader op worden ingegaan.

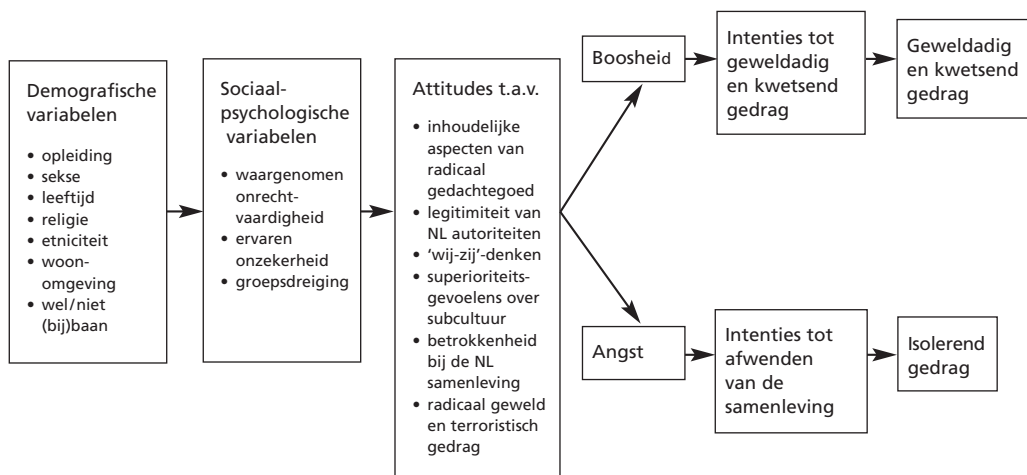
Wij zijn van opvatting dat factoren als waargenomen onrechtvaardigheid, ervaren onzekerheid en groepsdreiging drijvende krachten zijn van radicalisering. Deze factoren, en niet zozeer het specifieke inhoudelijke gedachtegoed dat jongeren aanhangen, moeten worden benaderd als mogelijke oorzaken van waarom bepaalde jongeren in Nederland radicaliseren. Zoals verderop in dit theoretische overzicht zal worden besproken, kunnen wel kenmerken van radicaal gedachtegoed worden onderscheiden die juist deze ideeën aantrekkelijk maken voor specifiek deze jongeren. Hieraan gerelateerd zijn radicale groepen juist ook aantrekkelijk voor hen. Dit aspect van radicalisering betreft de sociaal-culturele dimensie van Buijs, Demant en Hamdy¹⁵ en het IMES-rapport¹⁷ spreekt in dit geval over secundaire overtuigingen.

De factoren die volgens ons model de jongere ontvankelijk maakt voor radicalisering (waargenomen onrechtvaardigheid, ervaren onzekerheid en ervaren groepsdreiging) komen sterk overeen met de politieke dimensie waar het IMES-rapport over spreekt. Onze benadering omvat deze echter meer dan de opvatting dat de islam een politiek strijdpunt is (p. 30). Het betreft het geheel aan factoren dat ertoe leidt dat het individu ontvankelijk wordt voor radicale ideeën en aansluiting bij radicale groepen. Wij vatten dit geheel aan factoren samen onder de noemer *sturende dimensie*.

Onrechtvaardigheid: relatieve deprivatie

Radicaliseringsprocessen beginnen meestal met een daadwerkelijke of vermeende achterstelling (*perceived relative deprivation*). Niet alleen kunnen jongeren het gevoel hebben dat ze minder krijgen dan anderen, ook kunnen ze ervaren dat de eigen (hoge) verwachtingen niet voldoende worden waar-

gemaakt. Relatieve deprivatie is voornamelijk van toepassing op materiële zaken, zoals het vinden van een baan, een stageplek en een huis. Daarnaast is de manier waarop mensen worden behandeld belangrijk bij waargenomen onrechtvaardigheid.¹² In het bijzonder of mensen disrespect ervaren en onrechtvaardigheid in hoe ze worden bejegend kan radicalisering in de hand werken.¹³

Figuur 1. Visualisering van het radicaliseringsproces

Relatieve deprivatie is volgens Grant en Brown¹⁴ 'het resultaat van een sociale vergelijking die impliceert dat de persoon die deze vergelijking maakt, niet de waardevolle bronnen ontvangt waarvan hij of zij wel het idee heeft daar recht op te hebben. Relatieve deprivatie is dus een waarneming dat een verwachting is geschonden (de cognitieve component) evenals gevoelens van onrechtvaardigheid, ontevredenheid en boosheid naar aanleiding van deze schen-

ding (affectieve component)' (pp. 195-196). Er kunnen twee vormen van relatieve deprivatie worden onderscheiden. Ten eerste is er individuele relatieve deprivatie die volgt uit een vergelijking van de eigen individuele situatie met directe andere personen om iemand heen. Dit betreft dus een negatieve vergelijking tussen de eigen situatie met de situatie van anderen. Deze waargenomen deprivatie kan stress of inspanning ter persoonlijke verbetering veroorzaken.¹⁵

Daarnaast bestaat er collectieve relatieve deprivatie die volgt uit een vergelijking van de eigen groep met andere groepen in de samenleving en eerder aanzet tot sociaal protest (bv. van vrouwen).¹⁶ Volgens de Relatieve Deprivatie Theorie zijn achtergestelde groepen die collectieve relatieve deprivatie ervaren door toedoen van een geprivilegieerde groep, het meest geneigd om over te gaan in sociaal protest en om vijandigheid tegen deze groep te tonen. Collectieve relatieve deprivatie kan boosheid veroorzaken en leiden tot collectieve actie wanneer deze waargenomen deprivatie als een blokkade wordt gezien in het behalen van wezenlijke doelen.

Daarnaast is een waargenomen conflict van belangen tussen twee groepen volgens de Realistic Group Conflict Theory¹⁷ een belangrijke motivator van ethnocentrisme en waarschijnlijk ook van collectieve actie. Hier ligt de nadruk op de *waarneming* van een conflict en hoeven de belangen van beide groepen feitelijk niet te conflicteren. We zien hier vooral een proces dat van toepassing lijkt te zijn op meer rechts-extremistisch georiënteerde groepen. Het rechts-extremistische gedachtegoed kenmerkt zich door gevoelens van bedreiging door zogenaamde 'nieuwkomers' die huizen en banen afpakken die volgens hun opvattingen toebehoren aan de autochtone Nederlanders. Ze onderkennen de belangen die beide groepen hier hebben en willen hun eigen belangen veilig stellen. Dit waargenomen *group conflict* lijkt samen te hangen met gevoelens van relatieve deprivatie ten opzichte van andere autochtone

Nederlanders in de samenleving die geen directe en nadelige gevolgen ervaren door de rechten die de nieuwkomers hebben in deze samenleving. Vooral de jongeren die een sterk gevoel van onvrede ervaren doordat zij moeilijk een baan vinden, of zien dat hun ouders hier problemen mee ervaren, zullen geneigd zijn om deze waargenomen deprivatie aan een externe oorzaak toe te schrijven. Een gevolg van dergelijke externe attributies is dat de jongeren geen negatieve consequenties hoeven te trekken over hun eigen prestaties en zelfbeeld.

De waargenomen onrechtvaardigheid bestaat er in dit geval uit dat in het perspectief van deze jongeren moeilijk te accepteren valt dat de overheid aandacht besteedt aan 'anderen' terwijl het met de 'eigen bevolking' helemaal niet zo goed gaat. Collectieve relatieve deprivatie hangt sterk samen met groepsdreiging, daar het de groep als geheel achterstelt en dus een zogenoemde realistische bedreiging betreft.¹⁸ Collectieve relatieve deprivatie kan dus worden gezien als een bedreiging van de sociale identiteit. Ook lijkt het zo te zijn dat wanneer de groepsidentiteit wordt bedreigd, bijvoorbeeld door collectieve relatieve deprivatie, dit het collectivistische karakter van een situatie versterkt en vergelijkingen tussen groepen meer saillant maakt.¹⁹

Onzekerheid

Naast waargenomen onrechtvaardigheid kan ook onzekerheid tot radicale en extreme attitudes leiden.²⁰ Voor niet-wes-

terse allochtone jongeren (deze zijn volgens de definitie van het CBS²¹ in Nederland woonachtig en van hen is minstens één ouder geboren in gebieden als Latijns-Amerika, Afrika, Turkije, Marokko, Suriname en de Nederlandse Antillen) geldt dat ze te maken hebben met een nieuwe cultuur en onzekerheid ervaren over hun identiteit. Daarnaast zijn jongeren gewoonlijk onzekerder over zichzelf en daardoor gevoeliger voor omgevingsinvloeden.²² Mensen hebben volgens Hogg²³ een fundamentele behoefte aan een gevoel van zekerheid over hun wereld en hun plaats daarin. Dit geeft betekenis aan ons bestaan en vertrouwen in hoe ons te gedragen en wat te verwachten van de fysieke en sociale omgeving waarmee we te maken hebben. Onzekerheid is aversief omdat het geassocieerd wordt met verminderde controle over ons leven. Volgens Hogg motiveert onzekerheid hierdoor gedrag dat erop gericht is om deze subjectieve onzekerheid te reduceren. Zo wordt sociale vergelijking gestuurd door gevoelens van onzekerheid. Volgens Festinger²⁴ is er een 'motivatie om te weten dat de eigen opvattingen correct zijn en om precies te weten waartoe men wel en waartoe men niet in staat is' (p. 217). Dit zet mensen ertoe aan om zich te vergelijken met anderen, vooral wanneer zij onzeker zijn over hun omgeving.

Een manier om onzekerheid te reduceren is aansluiting te vinden bij groepen.²⁵ Een groep biedt regels over hoe je zou moeten reageren op anderen en wat je van hen zou moeten verwachten. Een dergelijke duidelijkheid helpt om onzekerheid te reduceren.

Daarnaast biedt een groepslidmaatschap en de sociale identiteit die hiermee verbonden is zekerheid over het zelfconcept, een duidelijk gevoel van wie je bent. Door je bovendien te omringen met gelijkgestemden van dezelfde groep, worden cognities en gedrag (mede ook door de groep zelf ingegeven) voortdurend gevalideerd en wordt via sociale vergelijking dus ook meer zekerheid gecreëerd. In lijn hiermee geeft Festinger aan dat wanneer mensen zich onzeker voelen over zichzelf, zij zich gaan vergelijken met anderen, en daardoor ook meer beïnvloed worden.

In de huidige tijd is er een sterk gevoel van onzekerheid.²⁶ De nadruk is steeds meer op het individu komen te liggen. Wie we kunnen zijn is in principe onbegrensd. Dat maakt mensen onzeker en hierdoor ontstaat een paradox: mensen krijgen een sterkere hang naar gemeenschap en de sociale affiliaties van vroeger. Mensen zijn bezig meer zekerheid te krijgen over hun zelfbeeld in een steeds onzeker wordende wereld. Daarbij komt dat mensen een krachtige en fundamentele intrinsieke motivatie hebben om zich verbonden te voelen met anderen en sociaal geaccepteerd te worden.

Mensen zijn sterk gemotiveerd om aansluiting te vinden bij anderen en wanneer het contact met directe vrienden en familie is verbroken, wordt de eigen groep (de *ingroup*) steeds belangrijker. Dit is een van de psychologische mechanismen die een rol spelen in het radicaliseringsproces.²⁷ Daarnaast speelt dit proces vooral bij jongeren. Volgens Erikson²⁸ bevinden adoles-

centen zich in het psychosociale stadium van een zoektocht naar identiteit. Deze zoektocht kan onzekerheid genereren, want het zelfbeeld is ineens niet meer een gegeven en kan door een hele reeks van factoren worden bepaald. Deze onzekerheid geldt dubbel voor islamitische jongeren, omdat deze jongeren input uit twee verschillende culturen moeten integreren.²⁹

Hogg stelt dat extreme persoonlijke onzekerheid, vooral die gerelateerd aan het zelfbeeld, mensen motiveert om zichzelf te definiëren, via zelfcategorisatie en sociale identificatieprocessen, in termen van de hoog consensuele, distinctieve en heldere prototypen van hoog 'entitatieve' groepen. Hij definieert een prototype als een typisch beeld van de groep dat alle essentiële kenmerken van de groep bevat. Een relatief duidelijk prototype is het meest effectief in het reduceren van onzekerheid. Een dergelijk prototype heeft minder kenmerken die bovendien ook niet ambigue zijn, sterk met elkaar samenhangen, duidelijk prescriptief zijn en die het *ingroup*-lidmaatschap sterk bepalen.

Dergelijke prototypen definiëren op hun beurt weer sterk 'entitatieve' groepen. Dit zijn groepen die worden gekenmerkt door gelijkheid, nabijheid, duidelijke groeps grenzen, een gezamenlijk lot, een hechte organisatie, enz. In extreme gevallen zijn dergelijke groepen totalitair of extremistisch. Dit zijn groepen die sterk orthodox zijn (erg heldere prototypen) en erg onderscheidend van andere groepen en

die bovendien vaak een hiërarchisch gestructureerde interne macht en leiderschapsstructuur kunnen hebben.³⁰

Entitativiteit geeft aan dat niet te eenvoudig moet worden gedacht over de sociale psychologie van extremisme en de invloed die groepen hierop hebben. Het is belangrijk om aandacht te besteden aan de verschillen tussen groepen in de mate waarin zij jongeren aanknopingspunten bieden om met onzekerheid, waargenomen deprivatie en andere bedreigende zaken om te gaan: sommige groepen (vooral extreme groepen met radicale ideeën) geven meer aanknopingspunten om bij aan te sluiten en doen mensen meer zekerheid ervaren. Dit proces treedt vooral op bij minderheidsgroepen en vooral die met een radicaal gedachtegoed. Mensen kunnen hiertoe nieuwe groepen creëren die deze eigenschappen bezitten, bij bestaande groepen aansluiten die deze eigenschappen bezitten of groepen waartoe ze al behoren extremer en orthodoxer maken. Hoe groter de onzekerheid, hoe sterker de motivatie om het zelfconcept te structureren in termen van de prototypische eigenschappen van hoog entitatieve groepen – groepen die orthodox zijn, onderscheidend, hiërarchisch gestructureerd, consensusgericht, intolerant ten aanzien van interne meningsverschillen / onenigheid en verscheidenheid en hoog xenofob en etnocentrisch (eigen groep is superieur).

Eerder door ons uitgevoerd onderzoek toont dan ook aan dat vooral onzekere mensen sterk of soms zelfs extremistisch

vasthouden aan hun (sub)culturele normen en waarden en dat wanneer ze hun wereldbeeld bevestigd zien, dit een prettige ervaring voor hen is.³¹ Om met onzekerheid om te gaan zoeken mensen anderen met wie zij hun wereldbeeld kunnen delen. Dit is een proces dat vooral bij jongeren speelt, die sterker gericht zijn op hun sociale omgeving om zich een identiteit te verschaffen.

Dergelijke processen kunnen leiden tot polarisatie: de verscherping van tegenstellingen tussen groepen in de samenleving die kan resulteren in spanningen tussen deze groepen en toename van de segregatie langs etnische en religieuze lijnen.

Polarisatie wordt gezien als de katalysator van radicaliseringprocessen en dus als een onwenselijke ontwikkeling benaderd. Eén van de doelstellingen die de minister van Binnenlandse Zaken onlangs presenteerde in het Actieplan Radicalisering en Polarisering 2007-2011 is dan ook het preventief tegengaan van polarisering.³² In het kader van deze preventie is het goed te benadrukken dat we met sterke menselijke behoeften te maken hebben die betrokken zijn bij dit proces.

Onzekerheid kent verschillende vormen en niet al deze vormen van onzekerheid zetten hetzelfde proces in gang. Zo wordt het meedoen aan kansspelen gekenmerkt door juist het plezierige gevoel dat door onzekerheid wordt opgewekt. Het is dan ook niet deze onzekerheid – maar juist de onzekerheid die als aversief ervaren wordt – die ertoe leidt dat jongeren gemotiveerd zijn om deze te reduceren en het bijbehorende

gedrag te vertonen. Om daadwerkelijk inzicht te krijgen in de mate waarin onzekerheid voor de jongere een negatieve belevenis is, is het dan ook beter te bestuderen in welke mate ervaren onzekerheid door de persoon als bedreigend wordt ervaren.

Groepsdreiging

Naast ervaringen van onrechtvaardigheid en onzekerheid (die door individuen worden ervaren) is groepsdreiging een belangrijke factor in ons model. In ons onderzoek behelst groepsdreiging de mate waarin jongeren in de groep waar zij lid van zijn (bv. moslims) bedreigd worden door andere groepen in de samenleving (bv. niet-moslims).

Hiervoor is reeds beschreven dat sociale identiteit voor jongeren erg belangrijk is, vooral wanneer zij maatschappelijke of persoonlijke onzekerheid ervaren. Jongeren ontlenen hun sociale identiteit aan de groep(en) waar zij deel van uitmaken. Wanneer de groep waaraan jongeren deze identiteit ontlenen vervolgens wordt bedreigd, ofwel daadwerkelijk fysiek door geweld (bv. het in elkaar slaan van homoseksuelen³³) ofwel symbolisch door stigmatisering van de groep, kan deze bedreiging extra sterk op het individu uitwerken.

Volgens de Integrated Threat Theory³⁴ hebben leden van een *ingroup* altijd een bepaalde mate van wantrouwen ten opzichte van de leden van de *outgroup* en verwachten zij dat *outgroup*-leden zich op een manier zullen gedragen die nadelig is

voor leden van de *ingroup*. Waargenomen dreigingen versterken vervolgens negatieve intergroepattitudes. Het blijkt dat zowel waargenomen symbolische als realistische bedreigingen van iemands groep bepalend zijn voor de (negatieve) attitudes ten opzichte van andere groepen.

Een politieke en economische achterstand van de groep is een vorm van realistische groepsdreiging. Deze vormen van groepsdreiging liggen dicht tegen relatieve deprivatie aan hetgeen al in dit theoretisch overzicht is besproken.

Groepsdreiging behelst dus de bedreiging van de sociale identiteit en kan volgen uit een actie of communicatie die direct of indirect de waarde van een groepslid te zijn ondermijnt. Deze bedreiging kan de vorm aannemen van een aanval op centrale, gedeelde attitudes, waarden, opvattingen, normen, en groepshandelingen, waarbij de aard en het belang van deze worden afgevoerd of hier afbreuk aan wordt gedaan. Wanneer de groep waaraan de sociale identiteit wordt ontleend erg belangrijk is voor een individu, bijvoorbeeld doordat deze zich weinig verbonden voelt met anderen die niet tot deze groep behoren, zal een bedreiging van deze identiteit grote invloed hebben op cognities, emoties en gedrag.

Vooral islamitische jongeren ervaren dergelijke groepsdreiging, doordat autochtone Nederlanders in het algemeen sterk negatief over hun groep oordelen, hetgeen sinds '9/11' enorm is versterkt. Recent onderzoek³⁵ laat zien dat de groep islamitische jongeren in Nederland zich, sociaalpsycho-

logisch gesproken, in een specifieke situatie bevindt: moslims nemen een lagere statuspositie in, ze vormen een numerieke minderheid, en ze worden gezien als sympathisanten van terrorisme (en zij zijn zich door processen van metastereotypering hiervan bewust³⁶). Deze situatie heeft gevolgen voor de sociaal-psychologische processen omtrent radicalisering onder jongeren. Hierop gebaseerd kan aangenomen worden dat *perceived relative deprivation* ('ik krijg of onze groep krijgt niet wat het verdient' en groepsdreiging ('onze groep of het imago van onze groep wordt bedreigd') eerder van belang zijn bij islamitische jongeren dan bij andere jongeren in Nederland.

Daarbij komt dat de bedreigde groep waartoe islamitische jongeren behoren, voor hen belangrijk is omdat de sociale identiteit sterk saillant is. Zo zullen autochtone Nederlanders zich niet snel bewust zijn van het feit dat hun normen en waarden niet universeel zijn, maar door de groep zijn ingegeven. Leden van minderheidsgroepen – zoals islamitische Nederlanders – daarentegen, worden hier met hun andere culturele achtergrond voortdurend aan herinnerd.³⁷ Zij zullen zich niet regelmatig in een situatie bevinden waarin zij in de meerderheid zijn en hierdoor worden zij regelmatig geconfronteerd met normen, waarden en gedragingen die typisch niet-moslim zijn. Dit benadrukt hun – afwijkende – identiteit als moslim. Dit wordt door stigmatisering van deze groep door de samenleving nog verder versterkt en dit leidt ertoe dat voor de allochtone jongere

de sociale identiteit het zelfbeeld sterk bepaalt. Een bedreiging van de sociale identiteit, die kan volgen uit bijvoorbeeld een lage status in de maatschappij, kan voor deze jongeren dan ook extra bedreigend zijn. Er wordt dan een proces in gang gezet waarin geprobeerd zal worden deze identiteit positiever te maken of andere bronnen te vinden waaraan de jongere een positieve identiteit kan ontlenuen.

Voor lagere-statusgroepen in een samenleving is het moeilijker om door middel van vergelijkingen de *ingroup* positief te waarderen, omdat deze groepen objectief inferieur zijn op de meeste evaluatieve dimensies (zoals inkomen- en opleidingsniveau). Daarom zullen leden van deze groepen volgens de sociale identiteitstheorie ofwel proberen om de groep te verlaten en bij een hogere statusgroep te komen, ofwel gaan vergelijken met andere ondergeschikte groepen (om zo een positief zelfconcept te behouden), ofwel collectief gaan strijden voor maatschappelijke verandering dat de eigen groep ten goede zal komen door direct de confrontatie met de dominante groep aan te gaan. Dit is echter een kostbaar alternatief, en zal alleen voorkomen wanneer de sociale omstandigheden zo zijn dat mensen de indruk hebben dat de lage status van de eigen groep zowel onstabiel als illegitiem is.³⁸ Door factoren als uiterlijke kenmerken en daarmee samenhangende discriminatie kan het voor de all-ochtone minderheidsgroepen in Nederland moeilijk zijn om de eigen groep te verlaten en zich bij een hogere statusgroep aan te

sluiten. Ook collectief protest is vaak moeilijk tot stand te brengen aangezien daar veel leden van de eigen groep voor moeten worden gemobiliseerd en vaak niet alle leden voldoende gemotiveerd zijn. Wanneer de lage status van de eigen groep als illegitiem wordt ervaren, kan dit eventueel zorgen voor een gevoel dat protest weinig verschil zal maken. Er zal dan eerder worden gekozen voor de zogenoemde creatieve strategieën ter behoud van een positieve sociale identiteit. Zo kan een individu zich gaan vergelijken met groepen die een nog lagere status hebben, door bijvoorbeeld de eigen minderheidsgroep in subgroepen waar te nemen. Ook is het mogelijk dat een individu de dimensie gaat benadrukken waarop de eigen groep het beter doet, wat kan leiden tot afkering van de samenleving waarin de huidige statusbepalende dimensie sterk wordt gewaardeerd. Dit kan leiden tot het aansluiten bij kleinere subgroepen die zich onderscheiden van de lage statusgroep. Vooral radicale groepen zijn in dit opzicht aantrekkelijk omdat zij zich afzetten tegen de bestaande groep en zich daarboven verheven voelen.

Conclusie

Concluderend kan worden geopperd dat sympathie voor moslim- of rechtsradicaal gedachtegoed met name dan een grote kans van ontstaan heeft wanneer fundamentele aspecten omtrent de levenssituatie van de jongere en zijn groep door hem als onrechtvaardig wordt waargenomen.

Samen met gevoeligheid voor onzekerheid en ervaren groepsbedreigingen kan dit gemakkelijk leiden tot extern gerichte negatieve emoties zoals boosheid en intenties tot en daadwerkelijk verrichten van radicaal en gewelddadig gedrag.

Voor het nagaan van de invloed van onrechtvaardigheid, onzekerheid en groepsdreiging op daadwerkelijk radicaal en terroristisch gedrag zijn andere onderzoeksmethoden noodzakelijk. Hierbij dient een duidelijke afstemming plaats te vinden tussen wensen van beleidsmakers en de mogelijkheden van wetenschappelijke onderzoekers. De psychologie van onrechtvaardigheid³⁹ en groepsgedrag⁴⁰ lijkt belangrijke aanknopingspunten te bieden om radicaliseringsprocessen en terrorisme beter te begrijpen.

Meer in het algemeen lijkt het gewenst om zorgvuldig aandacht te besteden aan hoe

objectieve sociale situaties worden waargenomen. Met deze gedragswetenschappelijke en sociaal-psychologische inzichten kan beter worden begrepen hoe Nederlandse jongeren zich gedragen en kan beleid beter worden onderbouwd. Naast onzekerheid lijken met name waargenomen onrechtvaardigheid in de samenleving en de dreiging die andere groepen op groepsleden kunnen uitoefenen hierbij een belangrijke rol te spelen. Van deze inzichten kunnen beleidsmakers gebruikmaken om beter in te spelen op de processen die ertoe leiden dat mensen terrorist kunnen worden.

Correspondentieadres voor dit artikel:

Prof. dr. Kees van den Bos, Afdeling Sociale Psychologie, Universiteit Utrecht, Heidelberglaan 1, 3584 CS, Utrecht. E-mail: k.vandenbos@uu.nl

¹ Nota 'De gewelddadige jihad in Nederland. Actuele trends in de islamitisch-terroristische dreiging', AIVD, maart 2006.

² Meertens, R.W., Prins, Y.R.A. & Doosje, B. (2006). *In iedereen schuilt een terrorist: Een sociaal-psychologische analyse van terroristische sekten en aanslagen*. Schiedam: Scriptum.

³ Kruglanski, A. (29 april 2002). *Inside the terrorist mind*. Paper presented to the National Academy of Science at its annual meeting, Washington, D.C.

⁴ Slooman, M. & Tillie, J. (oktober 2006). *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*. Instituut voor Migratie en Etnische Studies.

⁵ Buijs, F.J., Demant, F. & Hamdy, A. (2006). *Strijders van eigen bodem: Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam University Press.

⁶ Toespraak van minister van Justitie Hirsch Ballin ter opening van de Conference Countering Radicalisation: Perspectives from around the globe, op 23 oktober 2007.

⁷ Moghaddam, F.M. (2005). The staircase to terrorism: A psychological exploration. *American Psychologist*, 60, 161-169.

- ⁸ Slooman, M. & Tillie, J. (2006). *Processen van radicalisering: Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*. Amsterdam: Instituut voor Migratie en Etnische Studies, Universiteit van Amsterdam.
- ⁹ Buijs, F.J., Demant, F. & Hamdy, A. (2006). *Strijders van eigen bodem: Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam University Press.
- ¹⁰ Buijs, F.J. (2002). *Democratie en terreur: de uitdaging van het islamitisch extremisme*. Amsterdam: SWP.
- ¹¹ Slooman, M. & Tillie, J. (2006). *Processen van radicalisering: Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*. Amsterdam: Instituut voor Migratie en Etnische Studies, Universiteit van Amsterdam.
- ¹² Bos, K. van den (2002). *De sociale drie-eenheid: Sociale wetenschappen, sociale psychologie, sociale rechtvaardigheid*. Oratie, Universiteit Utrecht.
- ¹³ Bos, K. van den, Euwema, M.C., Poortvliet, P.M. & Maas, M. (2007). Uncertainty management and social issues: Uncertainty as important determinant of reactions to socially deviating people. *Journal of Applied Social Psychology*, 37, 1726-1756.
- ¹⁴ Grant, P.R. & Brown, R. (1995). From ethnocentrism to collective protest: Responses to relative deprivation and threat to social identity. *Social Psychology Quarterly*, 58(3), 195-211.
- ¹⁵ Crosby, F.J. (1976). A model of egoistical relative deprivation. *Psychological Review*, 83, 2, 85-112.
- ¹⁶ Crosby, F.J. (1982). *Relative deprivation and working women*. New York: Oxford University Press.
- ¹⁷ Sherif, M. (1966) *In common predicament: Social psychology of intergroup conflict and cooperation*, Boston: Houghton-Mifflin.
- ¹⁸ Stephan, W.G., Boniecki, K.A., Ybarra, O., Bettencourt, A., Ervin, K.S., Jackson, L.A., McNatt, P.S. & Renfro, C.L. (2002). The role of threats in the racial attitudes of Blacks and Whites. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 1242-1254.
- ¹⁹ Brown, R., Hinkle, S., Ely, P.G., Fox-Cardamone, L., Maras, P. & Taylor, L. (1992). Recognising group diversity: Individualism-collectivism and autonomous-relational social orientations and their implications for intergroup processes. *British Journal of Social Psychology*, 3, 327-42.
- ²⁰ Bos, K. van den & Lind, E.A. (2002). Uncertainty management by means of fairness judgments. In M.P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 34, pp. 1-60). San Diego, CA: Academic Press.
- ²¹ Centraal Bureau voor de Statistiek (2006). *Alloctonen; kerncijfers 2006-2050*.
- ²² Hogg, M.A. & Bos, K. van den (2007, januari). *Uncertainty and Extremist Behavior*. Symposium verzorgd op de Eighth Meeting of the Society of Personality and Social Psychology, Memphis, USA.
- ²³ Hogg, M.A. & McCarthy, C. (1990). Self-categorization and social identity. In: D. Abrahams & M.A. Hogg. *Social Identity Theory: Constructive and Critical Advances*. New York: Springer-Verlag: 10-27.
- ²⁴ Festinger, L. (1954). A theory of social comparison processes. *Human Relations*, 7, 117-140.
- ²⁵ Hogg, M.A. & Mullin, B.A. (1999). Joining groups to reduce uncertainty: Subjective uncertainty reduction and group identification. In: D. Abrams and M.A. Hogg. *Social Identity and Social Cognition*. Oxford: Blackwell: 249-279.

- ²⁶ Hogg, M.A. (2004). Uncertainty and extremism: Identification with high entativity groups under conditions of uncertainty. In: V. Yzerbyt, C.M. Judd & O. Corneille. *The Psychology of Group Perception: Perceived Variability, Entativity, and Essentialism*. New York: Psychology Press: 401-418.
- ²⁷ Meertens, R.W., Prins, Y.R.A. & Doosje, B. (2006). *In iedereen schuilt een terrorist: Een sociaal-psychologische analyse van terroristische sekten en aanslagen*. Schiedam: Scriptum.
- ²⁸ Erikson, E.H. (1959). Identity and the life cycle: Selected papers. *Psychological Issues*, 1, 5-165.
- ²⁹ *Monitor racism en rechts-extremisme 2006-2007, 7^e rapportage*. Redactie: J. van Donselaar & P.R. Rodrigues, Anne Frank Stichting en Universiteit Leiden.
- ³⁰ Hogg, M.A. (2001). A social identity theory of leadership. *Personality and Social Psychology Review*, 5, 184-200.
- ³¹ Bos, K. van den, Poortvliet, P.M., Maas, M., Miedema, J. & Van den Ham, E.-J. (2005). An enquiry concerning the principles of cultural norms and values: The impact of uncertainty and mortality salience on reactions to violations and bolstering of cultural worldviews. *Journal of Experimental Social Psychology*, 41, 91-113.
- ³² Ministerie van Binnenlandse Zaken (2007). Actieplan Polarisatie en Radicalisering 2007-2011.
- ³³ San, M. van & Boom, J. de (2006). *Geweld tegen homoseksuelen*. Rotterdam: RISBO Contractresearch.
- ³⁴ Stephan, W.G., Boniecki, K.A., Ybarra, O., Bettencourt, A., Ervin, K.S., Jackson, L.A., McNatt, P.S. & Renfro, C.L. (2002). The role of threats in the racial attitudes of Blacks and Whites. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 1242-1254.
- ³⁵ Doosje, B., Kateman, S. & Mathyi, P. (submitted). The relation between threat, ethnic attitudes and anger after 9/11/2001: The role of group membership. *Submitted for publication*.
- ³⁶ Oldenhuis, H. & Gordijn, E.H. (2002). *Zelf pas ik ook in een hokje. De invloed van stereotypen en metastereotypen op gedrag*. Unpublished master thesis. University of Groningen.
- ³⁷ Flagg, B.J. (1997). The transparency phenomenon, race-neutral decision making, and discriminatory intent. In: R. Delgado & J. Stefancic. *Critical white studies: Looking behind the mirror*. Philadelphia: Temple University Press.
- ³⁸ Turner, J.C. & Brown, R.J. (1978). Social status, cognitive alternatives and intergroup relations. In H. Tajfel (Ed.); *Differentiation between social groups* (pp. 201-234). San Diego, CA: Academic Press.
- ³⁹ Zie bijvoorbeeld Bos, K. van den (2007). Procedurele rechtvaardigheid: Beleving bij burgers en implicaties voor het openbaar bestuur. In A.F.M. Breninkmeijer, M. van Dam & Y. van der Vlugt (red.), *Werken aan behoorlijkheid: De Nationale ombudsman in zijn context* (pp. 183-198). Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- ⁴⁰ Zie bijvoorbeeld Meertens, R.W., Prins, Y.R.A. & Doosje, B. (2006). *In iedereen schuilt een terrorist: Een sociaal-psychologische analyse van terroristische sekten en aanslagen*. Schiedam: Scriptum.